

INFORMACE VS. DATA

Jan Štěpán

Předmětem mého zájmu je fungování informace v lidské komunikaci. Protože toto téma, jak se domnívám, není dostatečně zpracováno, chtěl bych o něm pojednat ze svého pohledu. Pro začátek považuji za vhodné rekapitulovat vývoj pojmu informace, jak jej zaznamenávají dostupné encyklopedie vydané v češtině a konfrontovat jej případně s heslem „data“.

Vývoj pojmů informace a data

Dle *Ottovy encyklopedie obecných vědomostí* (2. polovina 19. století) jde o tři po sobě následující a vzájemně související hesla:

Informace (z lat.), poučení, zpráva. [...]

Informátor (lat.), domácí učitel. [...]

Informovati (lat.) poučiti, zpravití.¹

Z definic *Ottovy encyklopedie obecných vědomostí* je zřejmé, že informace je entita, která obíhá v lidské komunikaci a přináší něco nového. Chybí zde jakékoliv hodnocení. Dle *Masarykova slovníku naučného* (1. polovina 20. století) jde o:

Informace (z lat.), poučení, zprávy, podání zpráv. Správné a včasné i. jsou velmi důl. jak v soukromém tak i ve veřej. životě. Poskytují je osoby znalé poměrů, osob i věcí, o něž jde, úřady, zájmové korporace, odborné spolky a jejich ústředí, peněžní a jiné ústavy, různ. poradny a kanceláře, denní i odborný tisk, informační příručky, slovníky, adresáře, místopisy ap. [...] – Informační, zpravodajný, návěstní. – Informovati, poučiti, zpravití.²

¹ *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Dvanáctý díl: Ch-Sv. Jan. Praha: Vydavatel a nakladatel J. Otto v Praze 1897, s. 635–636.

² *Masarykův slovník naučný*. Díl III H-Kn. Praha: Československý kompas 1927, s. 588.

Z této mnohem rozsáhlejší definice *Masarykova slovníku naučného* je zřejmé, že informace je něco žádoucího, užitečného a vyhledávaného. Pojetí je podstatně širší než v předchozím případě, což je zřejmé i z výčtu zdrojů informací. Čiší odtud mé oblíbené: Kdo má informace, ten má moc. Přičemž v tom okřídleném rčení připouštím interpretaci spisovnou i tu polospisovnou, a dokonce i obě současně. Nepřekvapuje, že i zde je patrné, že informace fungují v lidské komunikaci, i když se zde připouští, že zdroj může být „pasivní“, případně i neseriózní (denní tisk, tj. dnes média).

Teprve 2. polovina 20. století přináší zásadní změny. Tak *Příruční slovník naučný* popisuje:

Informace (lat.), zpráva, popř. její obsah a smysl; v kybernetice a vědách přibuzných poučení o něčem, sloužící k vzájemnému styku živých i neživých systémů přírody...³

Definice pokračuje rozvíjením onoho kybernetického pojetí. Heslo „data“ tato encyklopedie neobsahuje, jakož i předcházející. *Příruční slovník naučný* je k meritů věci příliš stručný. Není mi zřejmé, jaký je rozdíl mezi obsahem a smyslem zprávy. Dokumentuje společenské proměny, k nimž došlo již na začátku šedesátých let. Staví se k věci „vědecky“. Jelikož ke zpracování „informací“ se běžně využívaly děroštitkové stroje, termín „data“ ještě nepronikl do všeobecného povědomí.

Pokračujme *Malou československou encyklopedií*, která k heslu „informace“ uvádí tři výklady, přičemž pro naše účely je relevantní pouze první z nich (je totiž obecný; druhý z nich je „filosofický“, tj. silně ideologicky laděný; třetí odkazuje ke sdělovací technice):

informace (lat.) 1. pův. sdělení, zpráva, podávaná ústně, písemně nebo jiným způsobem (s pomocí signálů, tech. prostředků); od pol. 20 st. obecně věd. pojem, užívaný v řadě oborů, který znamená: a) zprávu o nějaké věci nebo situaci, jež se někomu předává; b) zmenšení, snížení neurčitosti v důsledku získaného sdělení; c) sdělení těsně spojené s řízením, signály spojené se syntaktickými, sémantickými a pragmatickými charakteristikami; d) odraz různotvárnosti mezi libovolnými objekty a procesy v živé i neživé přírodě...⁴

Až tento slovník konečně uvádí i heslo „data“:

³ *Příruční slovník naučný*. Díl II G-L. Praha: Nakladatelství ČSAV 1963, s. 264.

⁴ *Malá československá encyklopedie*. Díl III I-L. Praha: Academia 1986, s. 58–59.

data, výpočetní tech. a) údaje představující nejnižší prvek informačního systému, které vyjadřují jeho zákl. charakteristiky; b) obecné ozn. jakýchkoli údajů zpracovávaných počítačem; c) vhodným způsobem vyjádřená (zakódovaná) zpráva, která je srozumitelná příjemci (člověk, počítač) a přizpůsobená dalšímu zpracování. Data se uchovávají na nosičích dat, zpracovávají se pomocí různých typů prostředků výpočetní tech. Zpracováním dat vznikají informace.⁵

Pro zajímavost a doplnění uvedme ještě dvě hesla z téhož zdroje:

nosič dat, nosič informace – prostředek k záznamu dat, který je snadno přenosný, např. děrný štítek, děrná páska, magn. páska.⁶

[...]

nosič informace viz *nosič dat*⁷

V *Malé československé encyklopedii* se opět projevuje snaha o vědeckost, dokonce o prezentaci „vědeckého“ filozofického pojetí – tuto pasáž jsme však předem odmítli komentovat. Čtyři nabízené koncepce vcelku vystihují pojem komplexně. Přesto jsou zde jisté nesrovnalosti. Tak vysvětlením dle a) (zpráva o nějaké věci nebo situaci, jež se někomu předává) se vlastně informace neliší od dat, tudíž zde něco chybí. Vysvětlení b) (zmenšení, snížení neurčitosti v důsledku získaného sdělení) zase chybí kompletnost - to stručné načrtnutí matematické teorie informace nemá potřebnou explanační sílu. Pojetí c) (sdělení těsně spojené s řízením, signály spojené se syntaktickými, sémantickými a pragmatickými charakteristikami) se nejvíce blíží oběhu informací v mezilidské komunikaci. Přesto se opět tváří odtažitě vědecky; řízení bych nahradil rozhodováním. Sémiotické „charakteristiky“ odkazují výhradně k „jazykové informaci“, přičemž znak nesoucí informaci nemusí být nutně jazykové povahy, lexikální významy na sémantické úrovni, jak ukáží, nemusí být závazné a konečně fungování informace v komunikaci je výhradně pragmatikou záležitostí. Vysvětlení d) (odraz různotvárnosti mezi libovolnými objekty a procesy v živé i neživé přírodě) je vlastně již zbytečné, stačilo by – jistě méně toporně – sdělit např. „to, co nabízejí hesla v této encyklopedii“. Heslo *data*, které se poprvé právě zde vyskytuje, sice odkazuje „záhlslím“ do výpočetní techniky, což výkladové varianty a) a b) také splňují, ale varianta c) – „vhodným způsobem vyjádřená (zakódovaná) zpráva, která je srozumitelná příjemci (člověk, počítač) a přizpůsobená dal-

⁵ *Malá československá encyklopedie*. Díl II D-CH. Praha: Academia 1985, s. 35.

⁶ *Malá československá encyklopedie*. Díl IV M-Pol. Praha: Academia 1986, s. 558.

⁷ *Ibid.*

šímu zpracování“ – připouští i oběh dat v mezilidské komunikaci (z nichž některá mohou pro příjemce být informací). Dále ztotožnění nosiče dat s nosičem informace je čistě mechanistické, opět dobově zatížené.

Z encyklopedií, které vyšly po roce 1989, u nichž lze předpokládat, že postrádají konfrontační ideologický nános, to budiž *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. Ta uvádí:

informace, sdělení, zpráva; 1. obsah procesu lidské komunikace, odevzdávání a přijímání oznámení, jejich přenos osobním kontaktem, zvukem, signálem a prostředky masové komunikace; 2. jaz. projev vybudovaný na principu informačního slohového postupu, ve kterém se co neobjektivněji, věcně a dokumentaristicky konstatují určitá fakta; 3. *informatika* význam přiřazený obrazům, údajům a z nich utvořeným vyšším celkům. I. představuje míru uspořádanosti systémů na rozdíl od entropie, tj. míry neuspořádanosti. I. se v souč. řadí vedle materiálových, energetických a finančních zdrojů k hl. faktorům podmiňujícím pokrok ve všech oborech lidské činnosti. Nejmenší informační jednotka je bit.⁸

A dále:

data, údaje, skutečnosti – vhodným způsobem vyjádřená (zakódovaná) zpráva, která je srozumitelná příjemci (člověk, počítač) a přizpůsobená k dalšímu zpracování. Bezprostředně odrážejí zkoumanou skutečnost a představují nejnižší prvek informačního systému (primární d.). Procházejí dalším zpracováním (sekundární d.), např. v počítači, a po následné analýze se stávají podkladem formulace empirických tvrzení (faktů). D. se uchovávají na nosičích dat, zpracovávají se různými typy prostředků výpočetní techniky. Mohou sloužit jako vstupní údaje nutné k řízení procesů v různých typech systémů.⁹

Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích je poněkud zklamáním. Heslo „informace“ má tři interpretace: první z nich má vzor v *Masarykově slovníku naučném*, nepřináší nic nového, co by právě tam nebylo. Druhá je kruhová (omluvitelné snad jedině byl-li autor básník) a má snad znamenat totéž co „encyklopedické heslo“. A třetí, odkazující k informatice, naznačuje nějaký sémantický proces, což v informatice zcela jistě není pravda. A pokud jde o heslo „data“ v této encyklopedii, tak to vzniklo reformulací téhož hesla z *Malé československé encyklopedie*.

⁸ *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. Díl 2 g-l. Praha: Nakladatelský dům OP Diderot 1997, s. 273.

⁹ *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. Díl 1 a-f. Praha: Nakladatelský dům OP Diderot 1996, s. 516.

Jelikož soudobé seriózní encyklopedie působí nevyváženě, jsou v tomto směru dost kusé, obraťme se k obecně oblíbené *Wikipedii*, která sice obecně není plně seriózní, ale zdá se, že v tomto případě ano:

Informace (z lat. *in-formatio*, utváření, ztvárnění) je velmi široký, mnohoznačný pojem, který se užívá v různých významech. V nejobecnějším smyslu je informace chápána jako údaj o reálném prostředí, o jeho stavu a procesech v něm probíhajících. Informace snižuje nebo odstraňuje neurčitost (entropii) systému (např. příjemce/uživatele informace). Množství informace je dáno rozdílem mezi stavem neurčitosti systému, kterou měl systém před přijetím informace, a stavem neurčitosti, která se přijetím informace odstranila.

Užší významy informace lze zhruba roztřídit takto:

V běžné řeči:

- informace jako vědění, které lze předávat, jako obsah zprávy či sdělení;
- informace (plurál) – místo, kde se lze o něčem informovat.

Ve vědě je informace vnímaným údajem o vlastnostech a uspořádání objektu (negentropie).

V informatice tvoří informaci kódovaná data (protiklad šumu), která lze vysílat, přijímat, uchovávat a zpracovávat technickými prostředky. Množství informace je rozdíl mezi neurčitostí (entropií) informace (nebo stavu) před a po zprávě. Občas je slovo informace chybně zaměňováno s pojmem data, který spíše představuje „to, z čeho informaci získáváme“ (například číslo na konkrétní osobu z telefonního seznamu). Nosičem informace je signál.

Klasifikace informací uváděná tamtéž je:

Informace sémantická se zabývá pouze sémantickým významem slov.

Informace pragmatická zohledňuje pouze přírůstek znalostí. Již známé není informací v tomto slova smyslu. Škola je zdrojem takovýchto informací.

Informace idealizovaná je dána individuálním hodnocením příjemce a je závislá na jeho předchozím vzdělání a zkušenostech, ale i na jeho okamžitém emocionálním stavu. Např. co se mi ráno líbilo, už nemusí platit odpoledne.

Informace inženýrská, definovaná C. E. Shannonem jako „snížení neurčitosti systému“ a matematicky vyjádřená jako logaritmus pravděpodobnosti nějakého jevu (přenosu zprávy) při rovnoměrném rozložení hustoty pravděpodobnosti. Pro pravděpodobnost 1/2 při dvojkovém logaritmu dostaneme jednotku zvanou *bit*. Bit je pouze míra informace, jako je metr nebo coul mírou vzdálenosti.

Zde už bychom mohli mít připomínky, ale dodejme nejdříve ještě vlastnosti informace z téhož zdroje, tedy –

Informace měla by být:

pravdivá

srozumitelná – různé řeči, různé kódy, šifrování,

včasná,

relevantní, česky souvztažná – ne „já o koze, ty o voze“,

etická – platí jen pro mezilidské vztahy. Není to podmínka nutná, jako předchozí, ale žádoucí.

Informace je nezávislá na svém energetickém nosiči. Změna energetického nosiče má za následek pouze změnu vlastností přenosové trasy (kanálu), ale smysl či obsah informace nemění. Je to jako s přepravou nákladu – náklad se nemění, ať použijeme k přepravě koně, auto, nebo letadlo...¹⁰

A dále:

Data je výraz pro údaje, používané pro popis nějakého jevu nebo vlastnosti pozorovaného objektu. Data se získávají měřením nebo pozorováním, a lze je dělit na data spojitá a data atributivní. Data spojitá se přitom vztahují k nějaké spojitě stupnici, zatímco data atributivní nikoliv.

Data jsou:

vyjádření skutečností formálním způsobem tak, aby je bylo možno přenášet nebo zpracovat (např. počítačem)

číselné nebo jiné symbolicky vyjádřené (reprezentované) údaje a hodnoty nějakých entit nebo událostí

jakékoliv fyzicky (materiálně) zaznamenané znalosti (vědomosti), poznatky, zkušenosti nebo výsledky pozorování procesů, projevů, činností a prvků reálného světa (reality)

surovina, z níž se tvoří informace

Data se zejména v humanitních vědách dále dělí na

tvrdá data, jasně definovaná a obvykle zatížená menší chybou (např. údaje o počtu obyvatelstva),

měkká data, vyjadřující názory a postoje lidí (např. údaje o oblíbenosti prezidenta republiky z dotazníkového šetření).¹¹

Jako nejpodněnější se tedy nakonec jeví nejsoučasnější *Wikipedie*, již lze právem vytýkat leccos, ale ne v tomto případě. Obzvláště zde oceňuji tu charakteristiku dat, která o nich říká, že jsou „surovina, z níž se tvoří

¹⁰ [online]. Dostupné z: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Informace>> [cit. 12. 11. 2013].

¹¹ [online]. Dostupné z: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Data>> [cit. 12. 11. 2013].

informace“. Dále pak rozlišení dat na tvrdá a měkká obvyklé v humanitních a společenských vědách.

Jinak velmi autoritativní stanfordská filosofická encyklopedie nabízí pouze heslo „sémantické koncepce informace“ (*Semantic Conceptions of Information*).¹² Zde se systematicky rozlišuje mezi daty a informacemi.

Rád sem připojuji svoji definici z r. 1998:

informace (z lat. *informatio* představa, obrys) sdělení, zpráva, v užším smyslu, ale zpravidla obsah (poučení ze) sdělení či zprávy. Pojem *i.* je však pragmatický (pragmatika), za *i.* lze tedy považovat pouze takovou skutečnou či jen domnělou pravdu, která je využitelná, zejména v komunikaci. Tedy *i.* neinterpretované sdělení či zpráva je podnětem k nějaké aktivitě (*i.* je zárodek akce). Proto jsou informační vazby, toky a procesy považovány za základ fungování dynamických systémů. V matematické teorii *i.*, resp. teorii pravděpodobnosti je *i.* veličina vyjadřující míru neurčitosti jevu (jednotka bit), která je nepřímě úměrná pravděpodobnosti toho jevu. Toto pojetí *i.* vystihuje pouze syntaktický (kvantitativní) aspekt *i.* (což je navíc možné spíše ve výjimečných případech). Kvalitativní, tj. významový, resp. hodnotový aspekt *i.* zkoumají sémantická, resp. pragmatická teorie *i.*, které však dosud nemají charakter ucelených a systematicky zpracovaných disciplín.¹³

O datech

Termín data se objevuje v souvislosti s rozvojem výpočetní techniky a zpracováním tzv. hromadných dat (jako časově závislých údajů) jejím prostřednictvím. Výsledkem tohoto zpracování (*data processing*) měly být informace. Obávám se však, že každým výstupem ze zpracování dat jsou zase jenom data. Nebo snad vstupem do zpracování dat jsou také informace? Odtud ten schizofrenní postoj v heslech „nosič dat – nosič informace“ v *Malé československé encyklopedii*. A to se přitom jedná o hesla z oboru výpočetní techniky, dnes bychom řekli spíše z informatiky. I matematická teorie informace vlastně nepracuje s informacemi, ale pouze s daty jako výhradně syntaktickými entitami a zpracovává je syntaktickými prostředky. Zavádějící je rovněž termín „informační dálnice“ zhusta používaný pro Internet, ale když už dálnice, tak jediné datová. Jistě – hledáme tam informace, ale musíme se k nim prokousat skrze hory dat.

¹² Srov. [online]. Dostupné z: <<http://plato.stanford.edu/entries/information-semantic/>> [cit. 12. 11. 2013].

¹³ *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc 1998, s. 190.

Počítač je vhodný pouze ke zpracování dat a pouze toho je schopen. Zpracování informací je výhradně lidská schopnost. Z dat dokáže extrahovat informace jedině člověk, subjekt, (živoucí) agent.

Počítač nevyhledá a nenabídne kýženou informaci, není toho schopen, a to i přes sebesofistikovanější software. Počítač dle zadání vyhledá a nabídne data, která mohou obsahovat požadovanou informaci, ale vybrat si ji v nabízených datech dokáže jedině člověk (třebaže ji zhusta nenajde).

Počítač zpracovává data a data také produkuje. V jeho výstupech lze najít informace, ale dokáže to – opakuji – jedině člověk. Před časem mi kolega nabídl k vyzkoušení překladač z angličtiny do češtiny i naopak. Vyzkoušel jsem si jej na náhodně vybraném hesle z Routledge týkajícím se analytické filosofie. Ve výsledku přitáhlo mou pozornost sousloví „Rudolf zloděj aut“, kdežto ve zdroji stálo „Rudolf Carnap“. Vyzkoušel jsem si dále – jako oblíbený příklad – překlad přísloví „Out of sight, out of mind“, český překlad zněl „Z dohledu, pomatený“ a zpětný překlad do angličtiny byl „Out of sight, confused“. Uznávám, že zrovna tyto příklady nemusí být úplně přesvědčivé, ale jistě na něco poukazují – data se zde mechanicky nahrazují daty.

Dat je spousta a lze je dále zpracovávat, lze k nim vyhledávat spřízněná data, lze je komparovat a lze je zpracovat sofistikovanými matematickými metodami. Tak lze získávat různá odvozená data a dávat je k dispozici. I odvozená data mohou být nositeli informace – pochopitelně na základě pochopení jejich významu.

Přiřazení významu odvozeným datům je spojeno s problémem adekvátní interpretace. To však není problémem v nich potenciálně obsažené informace, do jisté míry to souvisí s otázkou „pravdivosti informace“. Není přitom nijak podstatný způsob odvození. Ani odvolání na matematický výpočet nemusí být spolehlivé, např. operuje-li se s průměrem bez adjektiva. A protože při „strategickém“ rozhodování často hrají hlavní roli právě odvozená data, jsme opět na začátku – bez ohledu na výchozí znak/příznak a jeho pravdivost/nepravdivost – informace správně „zasetá“ (adresovaná) funguje bez ohledu na to, zda je interpretována adekvátně nebo dezinterpretována.

Některá vypovídání o datech či informacích jsou značně nedůsledná. Tak právo na přístup k informacím zpřístupňuje výhradně data, která pro někoho mohou skrývat informace. Podobně ochrana osobních dat má zabránit tomu, aby z těchto dat byly extrahovány informace. Když je řeč o citlivých datech, je to opět zavádějící, protože data jsou neutrální; jde zde zase spíše o informace, které tato data obsahují.

V databázích jsou uložena data, ne informace. Inertní data uložená v databázi se mohou stát informací, pokud se nějaký její uživatel pídí po in-

formaci, která by se tam mohla nacházet. Když nějaká data z takové databáze vyhoví zájmu a potřebě některého jejího uživatele, pak se pro něj a výhradně pro něj stávají informacemi.

Informace v komunikaci jako relační pojem

Když vyjdeme z některých těchto slovníkových definic, musíme konstatovat následující: Syntaktická informace – znak nesoucí informaci je (převeden na) jazykový výraz. Sémantická informace odpovídá významu znaku, kdy je tento význam obecně závislý na kontextu, jehož součástí je vždy konkrétní uživatel toho příslušného jazyka (to předurčuje pragmatický charakter informace). Tyto nižší sémiotické úrovně jsou vlastně nepodstatné a jsou jen zaplevelením této problematiky, kterou přivedlo na scénu strojové zpracování (*data processing*), při němž skutečně hrají roli jen syntaktické aspekty, což je degradace informace.

Informace je však „cosi“, co se projeví až na pragmatické úrovni sémiotických zkoumání, v komunikaci, tj. po výměně znaků-nositelů významů a po jejich interpretaci příjemcem, u nějž vyvolá přinejmenším rozhodování, lépe však rozhodnutí a akci. Pokud si „zpráva“ nic takového nevynutí, pak pro příjemce není informací.

Pokud o informaci v tomto smyslu pro příjemce jde, hodnotí ji jako věrohodnou / nevěrohodnou, příznivou / nepříznivou, přijatelnou / nepřijatelnou, pozitivní / negativní apod., a to bez ohledu na skutečnou pravdivostní hodnotu propozice vyjádřené „přenosovým signálem“. Takže metaforicky – data jsou „skalární“ povahy, kdežto informace jsou „vektory“ nebo dokonce „tenzory“

Západní filosofie konstituovala vědu, pomocí níž se západní kultura zmocňuje světa. Východní filosofie nabízí osobní cestu „do sebe“ jako subjektivní zmocňování se světa. Nabízí osvícení toho typu, které neprodukuje informace (a nezná efekt jejich fungování, protože je komunikativně indiferentní). Západní typ osvícení je v principu „od Ducha svatého“ a vede k poznání objektivizovatelnému. Západní filosofie je pojmová, východní filosofie je pocitová či prožitková – nezná pojmy (pouze dojmy), používá však určité termíny s velmi neurčitým významem a nabízí cestu, jak se dobrat jejich „významu“, který je však nesdělitelný, protože jde ryze subjektivní prožitek.

Takže zmocňovat se vesmíru ponořením do vlastního nitra, to jistě není západní styl. Není to nic verifikovatelného a objektivizovatelného, nejde o vědu. Je to možná poznání, ale není komunikovatelné, ba vůbec sdělitelné a nepotřebuje jazyk.

I v teorii komunikace číhá v pozadí zamlčovaný předteoretický předpoklad kauzality, který zase indikuje determinismus, ovšem ten se v komunikaci projevuje a působí jinde a jinak – metafyzicky aktérsky. Kauzalita je motivem aktérů komunikace, ale nikoliv spolehlivě předpověditelně. To je klíčový problém fungování informace v komunikaci. Vysílatel toho, co se může ukázat jako informace pro příjemce, je jen jistým interpretem potenciální kauzality. Příjemce toho, co pro něj může být informace, reaguje dle své dispozice (není obecně stejně disponován jako vysílatel) kauzálně spolehlivě, což však nemusí být známo (jako ta „zákonitost“) vysílateli, a tudíž se mu může jevit jako konflikt momentu očekávání a momentu zklamání. Funguje zde ten snadno ověřitelný Murphyho zákon, že „za přísně sledovaných tlakových, tepelných a dalších fyzikálních podmínek si pozorovaný objekt dělá, co ho právě napadne“.

Definice informace jako relačního pojmu může znít takto: p (znak – cokoliv, z čehož lze formulovat výrok) je informací právě tehdy, když existuje subjekt x , který když v komunikaci narazí na (jistou formu) p , přejde v aktivitu c .

Informace p je tedy startem kauzálního řetězce: když agent x ve stavu věci s_1 narazí na p , tak koná a tím způsobí přechod ke stavu věci s_2 .

Pokud to, co subjekt x v komunikaci získá na syntaktické úrovni jako větu a na sémantické úrovni tomu rozumí, avšak nevyvolá to jeho (i negativní) aktivitu, pak se jedná pouze o data (datum), ale ne o informaci pro x .

Informace na pragmatické úrovni musí být něco užitečného (pro někoho!), čímž se sem zapojuje hledisko pragmatistické. Spojuje zde organicky to, co je (bývá a často může být) zaměňováno pod parolou „úcel světi prostředky“. Informace tedy je relační pojem.

V komunikaci se zejména v persuasivních situacích vyskytuje řada excesů, z nichž bych aspoň na některé dále poukázal.

Prázdné pojmy

V komunikaci často hrají roli i prázdné pojmy, tj. regulérní výrazy, které odkazují k „ničemu“. V tradiční klasifikaci pojmů dělíme pojmy na prázdné, singulární a obecné. Na singulární (např. Pegas) a obecné (např. jednorozec) můžeme dále dělit i prázdné pojmy.¹⁴ Touto kategorií výrazů se zabýval mj.

¹⁴ Vezmeme-li v potaz časový (modální) parametr fixovaný v pseudočase „ted“, pak je singulární např. pojem současného francouzského krále a obecný např. pojem člověka vyššího než tři metry (obr, kdysi tu pryž ilí).

Pavel Materna. Klasifikuje¹⁵ je jako striktně prázdné (největší prvočíslo), quasi-prázdné (kulatý čtverec) a empiricky prázdné (vodník, mluvící mravenec). Jinde¹⁶ uvádí jako příklad týž pro striktně prázdné pojmy, jako quasi-prázdný či degenerovaný pojem je to číslo dělitelné nulou a jako empiricky prázdné pojmy uvádí pojmy současný francouzský král nebo hobit.

Já bych rozlišoval přece jenom jinak. Především bych považoval za absolutně prázdné takové pojmy, u nichž ani nekonečné hledání nevede k výsledku, např. největší prvočíslo, ale třeba i číslo dělitelné nulou. Dále bych takové pojmy, u nichž lze prázdnotu nahlédnout bez zkušenosti, ale pouze na základě znalosti významu jejich složek, nazval analyticky prázdné – např. kulatý čtverec. Jistě do této kategorie lze zařadit i pojmy jako částečné těhotenství či bývalý černoch; oba byly použity v argumentacích českými politiky. Pak bych za kvaziprázdné či empiricky objektivně prázdné považoval takové pojmy, jejichž obsah je dosažitelný jedině skrze prožitek – např. *satori* (jehož obsah nezná většina světové populace a může být v komunikaci použit leda jako metafora) nebo bolení hlavy. A konečně bych připustil i empiricky prázdné pojmy – např. Pegas či vodník a rusalka. Běžnému životu lze tuto kategorii přiblížit pojmem pravdomluvný politik. Odvážně přidám i jeden prázdný pojem z vědecké branže, totiž darwinistická evoluční teorie – je mimo jakoukoliv lidskou zkušenost, ba je přímo protizkušenostní.

Jistě se na východě vyskytují lingvisté, kteří se zabývají tamními jazyky – ať už vysoce nebo méně frekventovanými. Jistě berou při svých zkoumáních v potaz souvislost mezi příslušnou mentalitou nebo vůbec kulturou toho kterého „jazykového etnika“ a jazykem samotným. Přípravu mají téměř jistě „standardní“ vědeckou a mentalitu snad pozměněnou touto přípravou (jak dalece to ale je možné si netroufám tvrdit). Přistupuji tedy ke zkoumání těchto jazyků těsně souvisejících s mentalitou *sine ira et studio*, zastávající „standardní“ předteoretické předpoklady (nebo ne?). Dokážou mj. dobrat se významů termínů „prožitkových“, aniž by – jako nestranní badatelé – sami podstoupili potřebný fyzický proces sestupu do vlastního nitra, a prezentovat je jako jedině správné? Na termínu a vlastně ne-pojmu *satori* lze dobře demonstrovat naznačený problém. Spolehlivá definice *satori* neexistuje, jen náznaková a nejednoznačná. Připusťme, že osobní vnitřní skok, který má *satori* označovat, přináší nějaké poznání. Když si poznání rozlišíme na empirické (jako založené výhradně na zkušenosti) a apriorní (jako nevyžadující nutně zkušenost), pak *satori* je poznáním vzniklým

¹⁵ Pavel MATERNA, *Svět pojmů a logika*. Praha: FILOSOFIA 2000.

¹⁶ Pavel MATERNA, *Conceptual Systems*. Berlin: Logos Verlag 2004, s. 42–45.

subjektivní niternou zkušeností, tedy poznáním empirickým. Je však poznáním, které není dostupné každému, a proto není verifikovatelné. Naproti tomu v západní kultuře k rozšíření poznání často přispívá nápad. A to je nepochybně pojmová záležitost, která si žádá urychlené slovní formulaci, chce fixovat do slov, aby se neztratil. Což je pro změnu nepochybně apriorní poznání, které nejen že nevyžaduje bezprostřední zkušenost, ale bezprostředně ani aktivní účast rozumu.

Věty

Uvažujme tradiční chybný úsudek: *Socrates est homo et Homo est species, ergo Socrates est species.*¹⁷ Po syntaktické stránce je naprosto v pořádku, dokonce i na pragmatické úrovni, snad s trochou licence, bude zhusta takto hodnocen, zvláště když se závěr podtrhne dodatkem (*sui generis*). Ale sémantická analýza toto hodnocení striktně odmítne. Má pro to dobré důvody. Především premisy jsou pravdivé a závěr nepravdivý, zde žádná subjektivní poetika nemá místo. Dále mediátor *homo*, který zdánlivě propojuje premisy, není „ten jediný“, protože poprvé jej lze chápat jako *de re* a podruhé jako *de dicto*, takže jde o případ *quaternio terminorum* v sylogismu. Rovněž kopula *est* reprezentuje v každé z premis jiný vztah (po řadě členství a inkluze), který nepřipouští přechod k závěru s nezpochybitelnou dědičností pravdivosti. Zdá se tedy, že nejsilnější – aspoň v tomto případě – je sémantika: Syntaktická správnost úsudku je vyvrácena sémantickou analýzou, a přesto je závěr pragmaticky přijatelný a ještě může být zesílen.

Znak lze převést na jazykový výraz, pokud jím již není. K tomu jazykovému výrazu lze pak hledat (lexikální) význam. I když znak – jazykový výraz je nesmyslný, přesto může jako informace fungovat. Tak pro větu „Láska je větší než čtyři,“¹⁸ (která sice je správně syntakticky utvořená, avšak smysl nedává a nelze ji považovat za výrok, tj. větu, již lze připsat pravdivostní hodnotu) si lze představit modelovou situaci např. rodinu A otec, B matka, C syn a D dcera; všichni se mají rádi a nikdy by se neopustili; avšak objeví se osoba E libovolného pohlaví, s níž upadne jeden z těch čtyř (na pohlaví prý dnes už nezáleží) v citové zmatky a pro něj se tato věta stane impulsem k opuštění dosavadních hodnot.

¹⁷ Miroslav HANKE, *Jan Buridan a nominalistická teorie racionality. Studie k možnostem scholastické logiky*. Olomouc: Univerzita Palackého 2011, s. 27.

¹⁸ Ivo ZAPLETAL, *Antologie příkladů z logiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Při svých zkoumáních se zabývám jistými aspekty jazyka a vystačím při tom s úrovní sémantickou, protože – jak mi kdysi řekl Pavel Tichý: „když budeme vědět, o čem mluvíme, pak budeme také vědět, co z čeho vyplývá“. A to mě právě zajímá především, tj. co z čeho vyplývá. Přesvědčil jsem se ale, že „to, o čem mluvíme“ závisí na řadě pragmatických aspektů, proto se jim nemohu vyhýbat. A teprve na této úrovni беру na vědomí jev informace. Je mi naprosto lhostejné, že různé teorie většinou informaci berou jako hierarchickou (sémiotickou) záležitost. Pro mě je nakonec informace přijatelná jedině jako výzva k akci. Tedy informaci řadím jedině do pragmatiky, nižší úrovně mohou mít jakoukoliv formu, zejména ta syntaktická. Na úrovni sémantické je (nezdůrazňuji, že z logického hlediska, protože to zde neplatí) je nepodstatná pravdivost (libovolně syntakticky podané) informace. Fascinující je pro mě fakt/jev, že jak pravdivá, tak nepravdivá informace – pokud najde svého adresáta, je výzvou k akci a ta akce je provedena – bez ohledu na případnou nepravdivost, fakta, stav světa. Informace jako tento aktivitu spouštějící element – bez ohledu na pravdivost – může vést k vraždě (Othello – na základě Jagovy pomluvy, záměrné lži), k válce (Irák 2003 – na základě nepravdivé informace – zbožné lži či prostě dezinformace poskytnuté prezidentu Bushovi), nebo k nečinnosti (rozhodnutí k nečinnosti – např. neprodávat akcie, když jejich cena roste). Přitom stále jde o pragmatické aspekty a jevy související s komunikací. Sémantická analýza a verifikace zkušeností identifikuje propozici jako nepravdivou, ale ta přesto může vyvolat aktivitu vhodného subjektu jako informace.

Komunikace je zrádná vůči „standardní“ sémiotické stratifikaci – znakem na syntaktické úrovni nemusí být slovo nebo sousloví, tj. jazykový výraz; na sémantické úrovni i při důkladné analýze nemusí mít seriózně zjištěný význam adekvátní transfer k subjektu – adresátu „sdělení“ – uživateli „jazyka“ a „zvenčí“ pozorovaný objekt (týž) se zachová, jak ho právě napadne. Takže „informace“ „funguje“, ale nepředpověditelně a vědecký přístup k informaci („informaci“?) je na lopatkách.

Fallacia¹⁹ a (des)informace

V komunikaci persuasivního charakteru, což je např. reklama – ať už komerční nebo politická – jsou běžně využívány právě tyto prostředky, které zahrnujeme do kategorie chyby v usuzování či chybné úsudky. Většinu

¹⁹ Klamavost, klamání, klam, šalba, podvod, přetvářka, úskok, pleticha.

z nich lze shrnout pod typ „*argumentum ad...*“²⁰ Vnášejí do komunikace, jejíž jádro přitom – jak jsme viděli – nemusí být pravdivé, další informaci, která je pro meritum věci zcela nepodstatná a která má adresáta zmást a přetáhnout na stranu přesvědčovatele. Příklady není třeba příliš uvádět, protože jsou naším dennodenním chlebem, nelze se jim vyhnout a v předvolebním čase se ještě zостřují. Přesto bych poukázal na zacházení s jazykem podobně manipulativního charakteru.

Terminologie může být zavádějící z důvodu tzv. politické korektnosti a nelze ji pak brát doslovně. Nebo termín „zneužití pravomoci veřejného činitele“, který se snad dokonce vyskytoval v české legislativě, je zcela bludný – pravomoc lze využívat, a pak by měla být využívána „do mrtvé“, nebo ji lze nevyužívat, ale pak se jedná o nesprávného člověka, byť na správném místě, což je trestuhodné – ovšem pro „dosazovatele“ toho člověka. Takže pravomoc nelze zneužít, lze ji jistě překročit a zrovna tak jistě lze zneužít postavení.

Politická korektnost mj. zakazuje extrahovat z dat informace, tj. něco úderného či zarážejícího. Též proto zpravidla nejsou k dispozici ani kompletní data, tj. třeba není k dispozici kvalifikovaná klasifikace, ale jen „souhrnná“ data, např. o kriminální činnosti dle etnického původu pachatelů. Tedy úřady ČR, které mají povinnost poskytovat informace, nakonec poskytují jen filtrovaná data. I když je (možná) sběr dat kvalifikovaný, jejich poskytování je na vyšší úrovni syntetické klasifikace, než primární data umožňují.

V humanitních a do značné míry i ve společenských vědách (za předpokladu skutečné svobody bádání) musí být přijatelná jakákoliv teze-informace. Vždy bude kontroverzní v tom smyslu, že někteří se s ní ztotožní, někteří ji zamítnou a ostatním bude lhostejná. Jednou z nutných podmínek vědění něčeho je přesvědčení o tom něčem (víra v to něco), přičemž to něco by mělo být pravdivé.²¹ Kromě prakticky, tj. konsensuálně, nedosažitelné pravdivosti tezí-informací na tomto poli je i otázka onoho přesvědčení-víry zpochybněna tím, že ti, kteří se s nimi ztotožňují, často věří spíše autorovi teze než tezi samotné. Teze je pak přijata spíše srdcem než rozumem. Zarážející je však na tom ten kategoriální posun. Každopádně je třeba tezi dále rozvíjet konzistentně a konsekventně.

²⁰ Krzysztof SZYMANEK, *Umění argumentace. Terminologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého 2003, s. 49–67.

²¹ Keith LEHRER: *Teória poznania*. Bratislava: Infopress 1999, s. 26–36.

Tento příspěvek byl inspirován nejen úžasným jubileem prof. Tondla, ale též jeho nedávnou studií „O potřebě komplexního přístupu k lidské komunikaci“,²² kterou snad přijatelně doplňuje.

²² Ladislav TONDL, „O potřebě komplexního přístupu k lidské komunikaci.“ In: FALTÝNEK, D. – GVOŽDIAK, V. (eds.): *Tygramatika*. Praha: Dokořán 2012, s. 39–51.